

КЛЕТВИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПРОЗА

Марија Пандева

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,

Скопје, РС Македонија

<https://orcid.org/0009-0003-5260-7197>

Клучни зборови: клетви, народна проза, македонски јазик, да-конструкција

Апстракт: Во македонското народно творештво клетвите заземаат значајно место. Тие се предмет на посебни истражувања, во кои се разгледуваат како едноставни форми, од различни аспекти, но факт е дека често се среќаваат и како составен дел и во легендите и во преданијата, како и во народните приказни, не само во дијалогски форми туку и во индиректен говор. Притоа, треба да се има предвид дека клетвите се одраз на народната психологија и на менталитетот на народот, и се јавуваат и како движечка сила на нарацијата. Оттаму, предмет на интерес се синтаксичките особености на клетвите во македонските народни приказни, пред сè, најчестите структури во кои се искажува желбата на учесниците во комуникацијата, која најчесто се искажува со да-конструкцијата, за која во македонскиот јазик се среќаваат и термините: субјунктив, оптатив-субјунктив, конјунктив (Минова-Ѓуркова 2000: 75).

CURSES IN MACEDONIAN FOLKLORE PROSE

Marija Pandeva

Institute for Macedonian Language “Krstе Misirkov”

University “SS. Cyril and Methodius” in Skopje

Skopje, Republic of N. Macedonia

<https://orcid.org/0009-0003-5260-7197>

Key words: curses, folklore, Macedonian language, da-construction

Abstract: In Macedonian folklore, curses have an important place. They have been subject of review in different researches where they are considered as simple forms and from different aspects. However, the fact is that they are often found as an integral part both of legends and myths, as well as in folk tales, not only in dialogical forms but also in indirect speech. At the same time, it should be borne in

mind that curses are a reflection of the folk psychology and the mentality of the people and appear as a driving force of the narrative. Therefore, the object of our interest are the syntactic peculiarities of curses in Macedonian folk tales, above all the most common structures in which the wish of the participants in the communication is shown, which is most often expressed with a da-construction, in the Macedonian language also known as: subjunctive, optative-subjunctive, conjunctive (Минова-Гуркова 2000: 75).

Народното творештво е одраз на секоја култура и претставува непресушен извор на податоци за традициите, обичаите, верувањата и однесувањето на народот. Записите на македонските народни приказни, песни, легенди и преданија се доказ за развивањето на нашата култура и сведоштво за нашиот народ, која се изразува преку различни скаменети, т. е. стандардизирани комуникативни јазични форми, меѓу кои специфично место, во однос на комуникациските стратегии и тактики на приказничните ликови, заземаат клетвите, а блиски по семантичка структура се и други форми, кои можат да имаат и спротивно значење, како што се благословиите и слично. Низ приказните собрани од нашите собирачи, како што се: Цепенков, Шапкарев, Миладиновци, Спространов, Верковиќ и др., можеме да ги најдеме инкорпорирани сите стравови, страдања, желби и радости на нашите предци, а со тоа и да го проучуваме јазикот и мислењето на нивното време, скаменети најчесто токму во благословиите и во клетвите. Потврда за тоа наоѓаме и во истражувањата на Димовска (2017: 69), според која, клетвите можат да се пронајдат и да се истражуваат или како самостоен исказ или пак како исказ во рамките на други, „пообемни“ жанрови, како на пример, во народните приказни, кои се предмет на наш интерес. Преку употребата на клетвите во народната проза ќе ги анализираме конструкциите во кои се среќаваат.

Клетвите имаат статус на апелативен жанр, може да се дефинираат низ призма на верувањето во магиската моќ и на влијанието на зборовите што се изрекуваат со конкретна цел изреченото да се случи (да се оствари), со што некому или на нешто ќе му се нанесе зло (Димовска 2017: 69). Петреска (2012: 129), клетвите ги дефинира како „говорна формула со која се изразува желба, во иднина некому или на нешто да му се случи лошо, со верување дека тоа и ќе го фати“.

Искажувањето на желбите влегува во полето на субјунктивот како начин. Субјунктивот претставува подреден начин. Според Бабамова (2014: 12), „иако субјунктивот во независните реченици

неретко се нарекува 'независен', сметаме дека тој и во самостојна употреба е подреден, поточно дека се јавува како аргумент на виртуелен, неоформен предикат на површината на текстот⁴. Според тоа, сметаме дека во исказот: *Да дојдеш*, се состои предикатот: *Сакам/Посакувам/Ти наредувам... да дојдеш*). Во класификацијата на модалните вредности на самостојниот субјунктив направена од страна на Имбс (Imbs 1953), врз основа на нивната корелација со одредена интонација, се издвојуваат две главни оптативно маркирани групи, од кои, првата е носител на волитивни значења (наредба, бодрење, индигнација), а втората е носител на желбените значења (молитва, пожелување, клетва, заклетва, жалење, одобрување и сл.).

Во македонскиот јазик субјунктивниот, односно желбениот начин најчесто се искажува со да-конструкцијата. Според Минова-Ѓуркова (2000: 75) да-конструкцијата е позната и под термините субјунктив, оптатив-субјунктив, конјунктив, при што важна улога има и интонацијата на да-конструкцијата, па исказот може биде оформен како желба или наредба, како молитва или како клетва.

Честата употреба на да-конструкцијата во структурата на клетвите јасно се согледува од материјалот собран од Евтим Спространов (Спространов 1895: 246–250), кој, меѓу другиот фолклорен материјал, запишал и подредил голем број клетвите од охридското говорно подрачје, какви што се примерите: „Аир да немаш.; Аир и берикет да не видиш.; Аирлија да не е.; Арно да не видиш.; Бел ден да не видиш.; Болест да те истребит.; Бог да те убијат.; Велигден да не ти помогит.; Ѓаол да те земит.; Греот да те фатит.; Да би куршум те удрил.; Да би не бил.; Да дадеше Госпот, од огон да не куртулусаш.; Да дадеше Госпот, куката прах и пепел да ти се сторит.; Да ми пукнет очиве.; Да се вит не видиш.; Да се исушиш от корен.; Да се скапиш.; Да би волци те јале.; Да ти пукнит глаата.; Да те стемнит, да не те раздениш.; Жив да не си.; Змија да те каснит.; Мотика да те закопат, света Богородица златна.; На кол да те видам.; Проклет да си от сите светци Ристосои.; Чедо да немаш.“

Според анализата, наведените клетви дека се искажуваат со независна да-конструкција, а во нив превладуваат различни начински значења: заповед, желба и сл. Предмет на посебен интерес може да претставува и негацијата (како јазична универзалија) во структурата на клетвата како едноставна форма.

Според Тополињска (1995: 142–143), „нефактивното *да* не е комплементарен конектор, туку формант на посебен глаголки начин за граматичко потчинување на еден предикативен израз на друг – субјунктивот. Од друг аспект гледано, можеме да ги сфатиме и субјунктивното *да* како експонент на акомодација на формите на субјунктивот кон надредениот предикативен израз. Таквата негова функција веројатно овозможила тоа да биде сфатено како конектор и да се појави како таков во фактивните комплементарни конструкции.“

Според Китевски (1997: 20), клетвите во македонскиот прозен фолклор најчесто се среќаваат во легендите и во преданијата, особено кога раскажувачот сака да објасни како настанало некое животно или растение. Ваквата нивна, толкувачка, т. е. објаснувачка функција, како подвид на метајазичната функција „се открива“ во следните примери:

- (1) Једна жена си имала једна ќерка многу лоша, наказувала на мајка си многу хич не ја слушала. Мајка ѝ ја приучила и ѝ вревила:

– Немој, ќерко, т’ј правиш, че си мома, та не ти прилега. Как ште се ожениш?

Тја хич не ја слушала и на мајка си и на другите људе. Један ден ја накарала мајка ји да смете двора. Тја как си мела, малечкото братче си играло по дворо и суштило, тја зела да му наказува и го ударила јаче по р’ката с једно дрво. Детето зело да плаче. Мајка ѝ как чула, излела та је проклела и рекла:

– *Дано ќерко, да си хич не навревиш, и на животе си дете да не видиш!*

Тја час станала пиле, што се зове кукавица, та затова тја сега љу носе јајцата, пак други пилета си испилуват. (Како настанала кукавицата) (Верковиќ 1985: 493)

- (2) Лилјакот, вервеет оти прво бил создаден глушец. А кога бил во една цркфа изел нафората (лебот од принесувањето) добил крилја, за да летат по воздухот. *Ама Господ, за да го мачит за гре’от што сторил му отмел гледањето во дења, а му го оста’ил за ношја и го проколнал да живејт сфе во пусти и стари јаниш (згради). Затоа оттога и досе’а лилјаците живеат во фетфи и пусти цркфи. (За лилјакот) (Шаркарев 1976: 66)*

- (3) Кога го носеле Ристоса да го кладеет на крст или откако умрел да го закопаат, мајка му, Пречиста Богородица, одела по него со плачење, се обзрнала назад, та видела оту и желката одела по мрто'ецот или на закопот му. *Тога Богородица се насмеала, а посетне откако се помислила, се раскајала за насмевањето си и се проколнала со овие речи: „Да би црви зоврела моја уста!“* Потем малку Богородица пљунала и, за чудо шчо да види? – црви пљунала од устата си. Тије црви биле свилените буби, бубаљките. (За бубаљките (свилените буби)) (Шапкарев 1976: 48)
- (4) Коа шетал стопанот (Господ) по земјава, дренот се пофалил:
 – Од мене порано нишчо не цутит!
 Тогај стопанот му рекол:
 – *Од тебе навистина нишчо порано не цутит, ама пак од тебе ништо подоцна да не зреит!*
 Од тога веќе дренот датил да здреит најдоцна. (Зошто најдоцна зрее дренот) (Пенушлиски 1967: 77)
- (5) Коа шетал стопанот (Господ) по земјава, дренот се пофалил:
 – Од мене полична на светов немат нишчо друго!
 Тогај тој је рекол:
 – *Од тебе полична навистина немат, ама п'к од тебе погн'сна да немат!*
 Од тогај черешните фатил да фашче црви и да се многу гн'сни. (Зошто черешните фаќаат црви) (Пенушлиски 1967: 77)

Во примерите (1), (3), (4) и (5) клетвата се „дава“ преку независна да-конструкција: (1) *Дано ќерко, да си хич не навревиш, и на животе си дете да не видиш!*; (3) *„Да би црви зоврела моја уста!“*; (4) *Од тебе навистина нишчо порано не цутит, ама пак од тебе ништо подоцна да не зреит!*; (5) *Од тебе полична навистина немат, ама п'к од тебе погн'сна да немат!*. Во примерот (2) *проколнал да живејт сфе во пусти и стари јаши (згради)*, да-конструкцијата е подредена (*проколне да живее*). Ако ја трансформираме оваа конструкција од индиректен во директен говор, би ја добиле следната клетва: *Да живејш сфе во пусти и стари јаши!*

Според Минова-Ѓуркова (2019: 585), овие глаголи *колне/проколне*, како и *благослови/благословува* „можеме да ги приклучиме кон т.н. перформативни, т. е. говорноизвршни глаголи, со тоа што најчесто се кажува во што се состои благословот, односно клетвата.“

Во примерите (2) – (5), клетвите ги фрлаат религиозни ликови, како Богородица (која се проколнува самата себеси од нејзината клетва се раѓаат бубите) и Господ (кој ги проколнува лилјакот, дренот и прешата). Религијата игра(ла) голема улога во животот на народот, па оттаму, воопшто не е изненадувачки тоа што Господ ја игра главна улога во фолклорот. Со религиозна тематика се и приказните „Сатаната му се спотивставил на Бога, но Бог страшно го казнил“ и „Господ кога го истера Адама од рајот“. И двете приказни се темелат на митот за протерувањето на Адам и Ева од рајот. Господовите клетви ги гледаме во следните примери:

- (6) Дојдуајќи Господ во рајо при Адам и Ева и откоа се научил оти ‘и беше излагала Краса, *ја проколна Краса да стани една аспида и да се влечи по мев по земјата и кој чоек да ја види, да ја столчи глаата*, до векутума така. А пак Адам и Ева’и благосои и истера од рајо надвор. (Цепенков 1972: 9)

Во примерот (6) од „Сатаната му се спротивставил на Бога, но Бог страшно го казнил“, Господ ја проколнува змијата Краса *да стани аспида, да се влечи по мев земјата и кој човек да ја види, да ја столчи глаата*. Во овој пример, исто како и во примерот (2), клетвата е дадена во индиректен говор, па трансформацијата на клетвата би била: „*Да станиш аспида, да се влечиш по мев по земјата и кој човек да те види, да ти столчи глаата!*“

Благословот за Адам и Ева, всушност е клетвата со која ги брка од рајот, и можеме да ја видиме во следната приказна „Господ кога го истера Адама од рајот“:

- (7) Откога го истера Господ Адама од рајот, го проколна со клетва:
– Ајде излегуј, Адаме, од рајот, оти ти не ме послуша мене што ти заповедав: *да ја ораш земјата и да ја копаш дур си жив, да така со леб да се раниш!* – му рекол Господ. (Цепенков 1972: 11)

Освен приказните со Адам и Ева, среќаваме и приказни во кои Господ ги проколнува „обичните луѓе“, како во примерот:

(8) Брашното врнело како снег. Кога некоја кори сукала, па детето и се посрало, она зела една кора, го избришала. И Господ тогај рекол:

– *Со мака да работиш, да јадеш!*

И од тогај останало да се мачит, да работата, да имаат, да јадат; не е тоа готово брашно да врне, та да има да јадат. (Зошто не паѓа од небото брашно) (Пенушлиски 1967: 78)

Покрај клетвите со религиозна тематика, често се среќаваат и мајчинските клетви, како во примерот (1), кога мајката си ја проколнува ќерката, па таа станува кукавица (а така настанува кукавицата според преданието).

Џон Остин (Austin 1962), клетвите и благословите ги сместува во илокутивните говорни чинови. Според Остин (Austin 1962: 149), илокуцијата претставува чин во согласност со стандардот, чија цел е да постигне ефект. Остин разликува три степени во кои илокутивните чинови постигнуваат ефект (Austin 1962: 62–63):

1. разбирање на намерата на чинот;
2. промена на состојбата, т. е. на природниот тек на настаните;
3. предизвикување одговор, друг чин на говор.

Ако навистина со клетвите или со благословите може да се менува состојбата на природниот тек, во тој случај би настанал хаос, што е необично во реалниот живот, но не и во народното творештво, како што забележавме од горенаведените примери.

Слична ситуација како во примерот (1) среќаваме и во приказната „Сиве и Чуле“, кога мајчината клетва ги претвора децата во пилиња:

(9) Сиве и Чуле си биле брат и сестра. Арно ама биле непоризливи на мајка си и од многуте додевање, што му додевале и проколнала и рекла:

- *Оф, синко и ти ќерко, да би аир и берикет не имале и да би пилци се сториле и в поле одлетале и едно со друго не се виделе!*

Од мајкина клетва гоа, тие биле две пилиња сторени брат и сестра.

На оваа приказна се темели и приказната за „Силјан Штркот“, кога татковата клетва се исполнува:

- (10) *Пилци да се сторите и од куќава наша да одлетате, да в поле да појдете по трњето да стоите и еден-друзида се барате, та да не можете никогаш да се најдете.* Така куртулија од вас да имаме, од вашиве маки што ни ги давате.
- (11) *Да дадеше Господ една сипаница лоша да дојдеше и сите вас да ве собереше,* та после векот едно да не пркне; овде да се роди, ама бело море и црно да препливаат таткови и мајка ви, тамо да видат челад; откако ќе видат челад тамо, еден Господ нека суди и еве јас си умирам.“

Преку оваа клетва, Конески, во Граматиката (2021: 377), опишува една од употребите на формите на минатото несвршено време: „Во овие клетви и благопожелувања со формата за минато време се мисли заправо идност. Поблага заповед или молба се изразува со ова време.“

Анализираните примери укажуваат дека клетвите мошне често се искажуваат со да-конструкција преку која во овој случај се изразува желба со негативна конотација. Историски погледнато, тие можат да соодветствуваат на различни културни навики и обичаи и во себе да содржат траги од постари верувања, кои наоѓаат свој зацврстен израз во да-конструкцијата.

Литература/References:

- Austin, J.L., (1962). Speech acts.
- Imbs, P., (1953). *Le subjonctif en français moderne: essai de grammaire descriptive* (Vol. 11). Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg.

- Бабамова, Ирина. (2014). „Семантичко-функционалниот паралелизам помеѓу самостојна да-конструкцијата во македонскиот јазик и субјунктив (презент) во францускиот јазик“, *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ. [Babamova, Irina. (2014). “Semantičko-funkcionalniot paralelizam pomegu samostojnata da-konstrukcija vo makedonskiot jazik i subjktiv (present) vo francuskiot jazik”. Subjuntiv so poseben osvrt na makedonskite da-konstrukcii. Skorje: MANU] (In Macedonian)
- Димовска, Кристина. (2017). Паремииошките форми во херојската епика (низ примери од Беовулф, песна за Нибелунзите, Волсунга сага и Циклусот за Марко Крале), докторска дисертација, достапна на: https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/2022/04/Kristina-Dimovska_doktorska-disertacija.pdf [Dimovska, Kristina. (2017). Paremiološkite formi vo herojskata epika (niz primeri od Beovulf, pesna za Nibelunzite, Bolsunda saga i Ciklusot za Marko Krале), PdD dissertation, available at: https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/2022/04/Kristina-Dimovska_doktorska-disertacija.pdf] (In Macedonian)
- Китевски, Марко. (1997). *Македонски народни кетви*. Скопје: Штрк. [Kitevski, Marko. (1997). *Makedonski narodni kletvi*. Skorje: Štrk.] (In Macedonian)
- Конески, Блаже. (2021). *Светот на песната и легендата. Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание во редакција на Милан Ѓурчинов*, приредил Милан Ѓурчинов, соработник Бобан Карапејовски. Скопје: МАНУ. [Koneski, Blaže. (2021). *Svetot na pesnata i legendata, Celokupni dela na Blaže Koneski, Kriticko izdanie vo redakcija na Milan Gjurginov*, priredil Milan Gjurginov, sorabotnik Boban Karapejovski. Skorje: MANU] (In Macedonian)
- Конески, Блаже. (2021). *Граматика на македонскиот литературен јазик. Целокупни дела на Блаже Конески, Критичко издание во редакција на Катица Ќулавкова*, приредиле: Елена Петроска, Станислава-Сташа Тофоска, соработник: Бобан Карапејовски, Скопје: МАНУ. [Koneski, Blaže. (2021). *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik, Celokupni dela na Blaže Koneski, Kriticko izdanie vo redakcija Katica Kjulavkova*, priredile: Elena Petroska, Stanislava-Staša Tofoska, sorabotnik Boban Karapejovski, Skorje: MANU] (In Macedonian)

- Минова-Гуркова, Лилјана. (2019). „Македонските благослови и клетви“, *Лингвистички студии за македонскиот јазик*. Том *Граматика, синтакса и стилистика на македонскиот јазик*, 577-587. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- [Minova-Gjurkova, Liljana. (2019). “Makedonskite blagoslovi i kletvi”, *Lingvisticki studii za makedonskiot jazik*, Tom *Gramatika, sintaksa i stilistika na makedonkiot jazik*. 577-587. Skopje: Filološki fakultet “Blaže Koneski”] (In Macedonian)
- Петреска, Весна. (2012). „Клетвата во македонската традиционална култура“, *Poznańskie studia slawistyczne*, 129–143. [Petreska, Vesna. (2012). “Kletvata vo makedonskata tradicionalna kultura”, *Poznańskie studia slawistyczne*, 129–143] (In Macedonian)
- Тополињска, Зузана. (1995). *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Книга прва, синтакса I дел*. Скопје: МАНУ.
- [Topolinjska, Zuzana. (1995). *Makedonskite dijalekti vo Egejska Makedonija, Kniga prva, sintaksa I del*. Skopje: MANU.] (In Macedonian)

Извори:

- Верковиќ. Стефан И. (1985). *Македонски народни умотворби, книга четврта. Јужномакедонски приказни*. Скопје: Македонска книга. [Verkovikj, Stefan I. (1995). *Makedonski narodni umotvorbi, kniga četvrta. Južnomakedonski prikazni*. Skopje: Makedonska kniga] (In Macedonian)
- Цепенков, Марко. (1954). *Сказни и сторенија, редактирал Блаже Конески*. Скопје: Книгоиздателство: „Кочо Рацин“.
- [Cepenkov, Marko. (1954). *Skazni i storenija, redaktiral Blazhe Koneski*. Skopje: Knigoizdavatelstvo “Kočo Racin”.] (In Macedonian)
- Цепенков, Марко. (1972). *Народни приказни, легенди, редакција: Кирил Пенушлиски, соработник Блаже Конески*. Скопје: Македонска книга. (Cepenkov, Marko. (1972). *Narodni prikazni, legendi, redakcija Kiril Penušliski, sorabotnik Blaže Koneski*. Skopje: Makedonska kniga.) (In Macedonian)
- Пенушлиски, Кирил. (1969). *Преданија и легенди*. Скопје: Македонска книга. [Penušliski, Kiril. (1969). *Predanija i legendi*. Skopje: Makedonska kniga.] (In Macedonian)
- Спространов, Евтим. (1896). *Сборник за народни умотворения*. Софија. [Sprostranov, Evtim. (1896). *Sbornik za narodni utovorenija*. Sofija] (In Macedonian)